

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ФИЛОСОФИЯ.
СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ФИЛОСОФИЯ.
СОЦИОЛОГИЯ. ПОЛИТОЛОГИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. PHILOSOPHY. SOCIOLOGY. POLITICAL SCIENCE

e-ISSN: 1694-8823

№1(3)/2024, 39-45

ИСКУССТВО

УДК: 784.9

DOI: [10.52754/16948823_2024_1\(3\)_6](https://doi.org/10.52754/16948823_2024_1(3)_6)

ЫРДОО ЭРЕЖЕЛЕРИНЕ БАГЫТ БЕРҮҮНҮН ЫКМАЛАРЫ

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЯ ПРАВИЛ ПЕНИЯ

METHODS OF GUIDING THE RULES OF SINGING

Инамбекова Айткан Инамбековна

Инамбекова Айткан Инамбековна

Inambekova Aitkan Inambekovna

улук окутуучу, Ош мамлекеттик университети

старший преподаватель, Ошский государственный университет

Senior Lecturer, Osh State University

aitkan1956@gmail.com

Абдрашит уулу Нурлан

Абдрашит уулу Нурлан

Abdrashit uulu Nurlan

магистрант, Ош мамлекеттик университети

магистрант, Ошский государственный университет

master's student, Osh State University

nurlanabdrasituulu@gmail.com

ЫРДОО ЭРЕЖЕЛЕРИНЕ БАГЫТ БЕРҮҮНҮН ЫКМАЛАРЫ

Аннотация

Бул макалада жаңыдан ырдоого далалат кылган студенттер үчүн ыр башатына жол алуу максаты коюлат. Ырдоо сабаттуулугун жоюудагы алгачкы билим, билимге карай умтулуу, аны сиңирип, андан өндүрүмдүү ырдоо жыйынтыгын чыгаруунун ыкмаларын калыптандыруу маселесин актуалдуу тема кылып барабыз. Кыргыздын улуттук ырдоо жанрынын түптөлүшү учурдагы профессионалдык композиторлордун келиши менен жаралды деген ойду экинчи планга таштап, “Тоо булбулу - Токтогул”, сыяктуу чакырык сөздөрдүн болуп келгенин жана анын чындыгы бар экенин даңазалагыбыз келди. Элдик ыр өнөрүнүн өсүшүнө чоң салым кошкон Сайра Кийизбаева, Мыскал Өмүрканова, Кайыргүл Сартбаева, Салийма Бекмуратовалардын кыргыз ырларын өзгөрүнүн сабаттуулуктарын жоюу менен бир катарда классикалык профессионализмге алып барышын себеп кылууга далалат жасайбыз. Бүткүл адамзаттын өз убагындагы татаал жашоосун, орчундуу маселелерин ичине камтыган социалисттик доордогу калыптануунун бир бөлүгү катары “ыр өнөрү” боюнча кеп кылынды. Демек, биз изилдей турган “ыр өнөрүнүн” кыргыз маданиятындагы орду жөнүндө болмокчу.

Ачкыч сөздөр: вокал, оратория, эмоция, ыр таануу, руханий азык, психологиялык дем берүү.

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕНИЯ ПРАВИЛ ПЕНИЯ

METHODS OF GUIDING THE RULES OF SINGING

Аннотация

В данной статье поставлена цель начало занятий пением у учащихся, впервые занимающихся пением. Актуальной темой мы делаем вопрос начального образования, стремления к знаниям, их усвоения и формирования на их основе методов продуктивного пения. Мы хотели отбросить идею о том, что основу кыргызского национального певческого жанра заложил приход нынешних профессиональных композиторов, и хотели отметить тот факт, что были призывы типа «Горный соловей – стой» и их истинность. Мы прилагаем усилия, чтобы из кыргызских песен, внесших большой вклад в развитие народного пения Мыскал Омуркановой, Кайыргүл Сартбаевой и Салиймы Бекмуратовой, сделать кыргызские песни, довести их до классического профессионализма и одновременно ликвидировать безграмотность других. Речь шла о «певческом искусстве» как части становления социалистической эпохи, включавшей в себя сложную жизнь и важные проблемы всего человечества того времени. Поэтому то, что мы будем изучать, будет о месте «певческого искусства» в кыргызской культуре.

Abstract

In this article, the goal is set for the beginning of singing for students who are new to singing. We make the issue of primary education, the pursuit of knowledge, assimilation of it, and the formation of methods of producing productive singing results from it, an urgent topic. We wanted to put aside the idea that the foundation of the Kyrgyz national singing genre was created by the arrival of current professional composers, and we wanted to celebrate the fact that there were calls like "Mountain Nightingale - Stop" and its truth. We are making an effort to make Kyrgyz songs of Kyrgyz songs, who contributed a lot to the growth of folk song, Myskal Omurkanova, Kayyrgul Sartbaeva, and Saliyma Bekmuratova, to bring them to classical professionalism while eliminating the illiteracy of others. It was discussed about the "art of song" as a part of formation in the socialist era, which included the complex life and important issues of the entire humanity at that time. Therefore, what we will study will be about the place of "singing art" in Kyrgyz culture.

Ключевые слова: вокал, оратория, эмоция, песеноведение, духовное питание, психологическое поощрение.

Keywords: vocal, oratorio, emotion, songology, spiritual food, psychological encouragement.

Киришүү

Теманын актуалдуулугу. Вокал искусствосун окуп баштагандан мурун үндүн пайда болуусун жана анын физикалык касиеттерине көңүл буруп кетиш керек. Эң негизги үндүн мүнөзү – бул дирилдөө аркылуу айлана-чөйрөгө жаралуу (аба аркылуу). Ар бир оозду ачкан сайын, ырдалчуу ыр аба толкундары аркылуу тарап кете берет. Ошентип, үн - бул газдарга, суюктуктарга жана катуу заттарга тараган механикалык ийкемдүү толкундар. Термелүү канчалык көп болсо, үн ошончолук жогору болот. Адамдын кулагын кабыл алуу денгээлинен төмөн үндү «ультразвук» деп аташат, жогору болсо-анда «инфразвук». Мындан тышкары үндүн ичинде катуулугу да бар. Үндүн катуулугу 1 Белл менен аныкталат (Александр Грэхем Белл телефонду ойлоп тапкан адам). Үндүн бийиктиги үн толкундарга коз каранды болот - амплитудасы канча бийик болсо, ошончо үндүн бийиктиги жогорулайт. Бактыга жараша музыкалык жана вокалдык дүйнөсүндө бийик үндөр колдонулбайт (3000 Гц ашкан катуулугу кескин жана уккулуктуу эмес болот). Бул иште башка маселе турат: баарынан мурун аспаптардын жана үндүн көркөмүн чыгаруу, андан кийин үндүн бийиктиги эсептелет.

Адамдын үн аппаратынын иштөөсүн үйлөмө аспаптарга салыштырса болот. Адамдын өпкөсүнөн атайын күчтүү чыгарылган аба үн байламталарына жетет; байламталар болсо дирилдеп баштап абанын термелүүсүн жаратышат, бул биз билгендей үн жаратуу үчүн өбөлгө болуп саналат. Мындан сырткары, үн байламталары дирилдегенде жаны формаларды түзүп туруп, үндүн тонун дагы жарата алат. Бирок, үн байламталары аркылуу чыккан үндүн катуулугу алсыз болот, ошондуктан жаратылыш өзү эле бизге табигый резонатордук системаларды берген, аларды туура колдонуу вокалист ырчы үчүн эн маанилүү нерсе болуп эсептелинет. Резонаторлордун бир түрү, бул кекиртект. Андан кийин үн ооз жана мурун көндөйлөрдө күчтөнүп, акыркы жолу бет сөөктөр менен күчөтүлөт (вокалист ырчылар аны «маска» деп аташат), алар көндөй түзүлүшкө ээ жана абада термелүүлөрдү кемчиликсиз өткөрүшөт. Чынын айтканда, кесипкой ырчылар, денени толугу менен (көкүрөктү кошо) резонатор сыяктуу колдонушат, бирок аны туура колдонуу билиши керек: резонаторлор үндү баспай, тескерисинче, күчтүү кылышы керек. Бул чеберчилик айрыкча академиялык вокал искусствосунда талап кылынат.

Окуу башталышында эле «маскаңыздын» кандайча термелип жатканын сезүүгө аракет кылуу абдан маанилүү. Бул көндөйлөрдүн ичке жактарында өзгөчө виброрецепторлор жайгашкан, бирок, табиятынан алардын сезгичтиги бардык ырчылар үчүн ар башка, бирок өнүгүүгө ылайыктуу. Биз кадимки шарттарда сүйлөшкөндө, үндүн катуулугу болжол менен 30 дБ болот, жолдун аркы ойүзүндө өтүп бара жаткан адамды чакыруу керек болсо, анда күчү 60 дБ чейин көбөйөт. Жабык залда лекция окуп турган мугалимдин үндүн күчү 55-60 дБ болушу керек, ачык абада болсо 75-80 дБ чейин өзгөртүшү керек. Вокалист ырчынын үндүн күчү болсо анда санда 130 дБ чейин жетиши мүмкүн. Эгер үн кабыл ала турган тон же бийиктик жөнүндө айта турган болсок, анда жаратылыш өзү башынан эле чектеп келген чектөөлөр бар жана биз аларды кандайдыр бир денгээлде гана айланып өтсөк болот, бирок аларды толугу менен жеңе албайбыз. Жогоруда айтылган үн диапазондорунун ар бири, үн байламталардын секундасына термелүү санын жаратуу мүмкүнчүлүгүнө байланыштуу, бирок адамдын үн чыгара турган аракети өзүнүн баштапкы физикалык жана анатомиялык өзгөчөлүгүнө жараша болот. Эркектердин кекиртеги аялдардын жана балдардын кекиртегине караганда узунураак болот, ошондуктан алардын үнү, болжолдуу менен 1 октава, төмөн

болот. Эркектердин бас үндөрү аялдардын сопрано үндөрүнө караганда 2,5 эсе жоонураак. Башкача айтканда, эркектердин негизги тондун диапазону 80-240 Гц, аялдардын- 140-500 Гц.

Вокал өнөрү – ырды аткаруучулуктун түрү. Вокалдык аткаруу жеке, ансамблдик (топтолушуп) жана хордук (массалуу) түрлөргө бөлүнүп каралат. Ал өнөрдү концерттик эстрада театрында (опера, оперетта, музыкалык драма, музыкалык комедияда ж. б.) кеңири колдонуп келебиз. Аны кантип баштоо керек?

Балага сабак берүүнү баштоонун жөнөкөй ыкмасы катары апталык жадыбалды сунуштоо ыкмасын карап чыгуу керек болот. Бир калыпка түшүп ырдоо үчүн ырдоого болгон жөндөмдүн гармоникалык ырдоону үйрөтүү (ырдоо эрежесин, дем алуу көндүмү, эрк, ж.б.) көндүмүн тандайбыз. Аны баштаган күдөн тарта, окутуунун биринчи күнүнөн анализге алуу менен иш жүзүндөгү сабактарды көз алдыңан сүрөттөө аркылуу ммиле жасалуусу керек деген ойдобуз:

- ырдаганды жакшы көргөн окуучуга өзгөчө карап, мамиле учурундагы сезимдери жана ойлору менен бөлүшүүнү, музыка дегенде терс булулуп басып кетпеген окуучу менен иштөө;
- профессионалдуу ырчы, ал ырдоо техникасын жума сайын белгилүү дем алуу жана постуралдык (кандайдыр бир теориянын каражаттары менен далилденгис болсо да, бул теорияда акыйкат иретинде кабыл алынган) аспектилер аркылуу андан ары өркүндөтүп, башка вокалдык машыктыруучулардан таба алууга далалат жасоо;
- профессионалдык билим алууга умтулган адам. Ал мурункудай эле өзүнүн техникасын андан ары өркүндөтүп жатат, бирок ошондой эле өзүнүн эмоциялары менен экспрессиясын үн тону аркылуу массалык түрдө байланыштырууда;
- музыканы жана ырды сүйгөн адам. Ал жаркыраган жылмаюу менен келет жана кетет жана ага көңүл ачуунун баары керек!

Бул түшүнүктөр жадыбалдын миссиясын аткаруу менен сезимдерди коопсуз бөлүшүүгө мүмкүндүк берүүчү вокалдык сабактардын тизмесин түзөт. Анда, жеке сабакты ыр – машыгуусу болот. Аны менен вокалдык ырдоо сабагында кезигүүчү айрым динамикалык кыйынчылыктарды өздөштүрүү жана бардык чыңалуудан арылууга жардам берип, «саздоого» деп аталган жалпы вокалдык техниканы ыңгайлаштыруу башталат. Анда ырдоо сабагынын үлүшү болгон так ойлору жана сезимдери менен бөлүшүү калыптанат. Андан ары ойноок бала үчүн музыканын кандайча жардам берери жана эмоционалдык аялуу абалында өзүн коопсуз сезүүгө кантип карманып калуусу кызык.

Кесипкөй ырчылар үчүн профессионалдуу вокалдык машыктыруучу онлайн ырдоо сабактардын календарлык планы болгону жакшы көндүм. Ал учурдагы креативдик сабак өтүүнүн талаптарына дал келет.

Вокалдык аткаруу көндүмүндө жогорку ноталарды аткаруу багытына тартууда дем алуу жана поза маанилүү ролду ойнойт. Айталы, окуучу профессионалдуу рок жана поп вокалынын студенти, ал жандуу концерттерде толук убакыттагы карьерасын өркүндөтүү үчүн вокалдык коучинг (ырдоого машыгуу) ырдоо сабактарына ээ. Анын сабагынын стратегиясы такыр башкача болушу мүмкүн, бул анын жогорку ноталары эч кандай кыйынчылыксыз аткарууга, күчтүү болушун камсыз кылуу үчүн техникага негизделген. Бул сабактын бүтүндөй элементи булчуңдардын толук релаксациясын камсыз кылуу үчүн табигый дем алуу ыкмаларына

негизделген дем алууну камтыйт. Андан кийин жүлүндүн кулпусун ачып, омуртканын «куйругун» кыймылдатып, демдин бүт омуртка боюн аралап өтүшүн камсыз кылган йога стилиндеги өзгөчө позиция уланып, ал узунураак болуп, үн кекиртек сыяктуу тарайт. дренаждык түтүк, ачык жана эркин. Таза кабырга аралык дем алуу техникасынан айырмаланып (бул, албетте, кабыргалар аралыктарды камтыйт), дем алуунун бул түрү ийкемдүү жана эч кандай катуу эмес. Бул кыйла натыйжалуу жана бирдей абдан күчтүү. Ал эч качан жетпеген жогорку ноталарга жетишти жана ошол эле учурда өзүн абдан эркин сезди. Бирок ал карьерасында вокалдык машыктыруучу сабактары болбогонуна өкүнөт. Кесипкөй поп-вокалдык машыктыруучунун онлайн дипломдук сабактарын анализге алган учурда окуучу Нурлан эстрадалык вокал боюнча студент болгон. Ал буга чейин поп-вокалдан сабак алган, бирок анын сүйүктүү устаты Дамирдин үнүнөн уккандарын жаңы эле көчүрүп алган. Дамир албетте, эбегейсиз экспрессияга ээ, өнүккөн вокалдык техникасы, үн талаптарын мыкты колдонгон жана анын орус ырларын аткаруу тарбиясы аркылуу негизделген рухка жана ишенимге ээ киши.

Вокалисттин дем алуусу. Устат окуучусу үч аспектиде иш алып барганы ыңгайлуу:

Биринчиден, эркин, ийкемдүү, ачык, күчтүү дем алууну колдоо ыкмасы (ооба, булардын бардыгына бир эле учурда ээ боло аласыз!).

Экинчиден, ал өзүнүн сезимдери менен сезимдеринин ортосундагы байланышты өрчүтүп, аларды үнүнүн тонуна байланыштырып, сөз айкаштарынын, ыр саптарынын жана хорлордун ичинде түрдүү түстөрдү жаратат. Бул күчтүү эмоцияларды эскерүүлөрдү бириктирүү жана ар кандай эмоцияларды чагылдырган бир ноталарды ырдоо аракетинен башталат. Кызыктуусу, биз муну кичинекей кезибизде кантип үйрөнөбүз (биз эмоцияларды ата-энебиздин үн тонуна байкап, сүйлөмдөрдү толук сүйлөй электе эле үнүбүздө өнүктүрөбүз), бирок биз чоңойгон вокалист катары аны жоготуп алабыз. Эстететиңиз, сиз жакшы тааныган адамга телефон чалганыңызды, ал жооп берип, анын үнүн үнүнүн тонуна эле айтып бере электе эле кандай сезимде болгонун биле аласыз. Бул менин окуучуларымдын чыгармачылыгында чындап эле экспрессивдүү спектаклдерди жаратып, менин окутуумдагы чоң изилдөө багыты катары ыр менен байланыштырат.

Үчүнчүдөн, ал жалаптарды изилдөө аркылуу импровизацияны жана эркиндикти өнүктүрөт. Бул жерде техникалык жана экспрессивдүү элементтер бар. Биринчиден, пентатоникалык же табигый минор сыяктуу шкалаларды колдонуу аркылуу кайсы "үн" ноталары менен таанышуу, албетте, маанилүү. Мага окуучулардын баары эле бул шкалалардын ар бири эмне экенин академиялык түшүнүү менен келе бербейт, алар туурабы же жокпу, көбүрөөк "сезишет". Ал чындыгында кайсы шкала колдонуларын билет, анткени ал аны "сезип турат", бирок шкаланы анын аты менен байланыштырган эмес. Масштабдуу аталыштарды колдонуу поп-музыканын теориясы сабактарга киргизилип, тереңирээк түшүнүү пайда болуп жатканын билдирет.

Кийинки этап - бул башкаустаттын көчүрмөсү эмес, импровизация жана жалап өнүктүрүү үчүн бул "сезимдерди" колдонуу. Бул өтө татаал болушу мүмкүн, бирок ырчылардын өз стилин иштеп чыгуусу маанилүү. Импровизация көптөр үчүн өтө коркунучтуу, анткени алар анын "туура эмес угулушун" каалабайт. Мунун комплекстүү жагы – бул жөн гана өзүң болуу эркиндиги эмес, ал эксперимент жүргүзүү үчүн мейкиндик жана өзүнүздү кандай сезип жатканыңызды билүү үчүн мыкты мүмкүнчүлүк бар коопсуз чөйрөнү

камтыйт. Кээ бир адамдар эмоцияларын талкуулоону жактырбайт, бирок көбүнчө вокалдык аткаруулары жана импровизациялары аркылуу аларды бошотуп алуу коопсуз сезилет. Алгачкы кадамдар жасалгандан кийин анын пайдасы абдан чоң.

Жыйынтыктап айтканда, Башталгыч ырдоо сабактарында дайыма энтузиазм менен алектенет. Албетте, ал ырдаганды жакшы көрөт, ошондуктан башынан аягына чейин жылмайып турат. Анын ырчылык мугалими катары менин милдетим ага ырларды жөн эле үйрөтүү эмес, анын техникасын жана экспрессиясын андан ары өркүндөтүү, ошону менен ал бир топ жогорку деңгээлге көтөрүлөт. Бул учурда окутуу чеберчилиги аны өтө көп техникалык сүйлөшүү менен калтырбоо жана дагы эле техникалык өнүгүүгө жетишүү. Искусство кайсы булчуң кайда жана кантип иштеп жаткандыгы жөнүндө ойлонбостон, аны "туура түшүнүүгө" мүмкүндүк берген чыгармачылык, оюнга окшош көнүгүүлөрдү жаратууда. Кичинекей окуучулар чоңойгон сайын ар кандай булчуңдарынан кабардар болушат, бирок алардын өзүн өзү байкоо деңгээли дайыма эле бирдей боло бербейт. Өзүн-өзү байкоо - бул сабактардын бир бөлүгү жана эң жакшы ырдоо үчүн денебиз кандай иштээрин жакшыраак түшүнүүнүн бир бөлүгү. Көңүл ачуу дагы эле сабактын негизги бөлүгү болушу керек! Вокалдык сабак берүүнүн эрежесинде төмөнкүдөй терминдер колдонулуп келет.

Дискант – кенже тайпадагы балдардын үнү

Сопрано – аялдардын бийик ырдаган үнү. Диапазону: биринчи октавадан – до үчүнчү октаванын. Өткөөл ноталар: ми²/фа²/фа-диез².

Альт – аялдардын төмөн үнү.

Тенор – эркектердин бийик ырдаган үнү. Диапазону: соло партияларда кичи октавадан экинчи октавага чейин, хор партияларда биринчи октаванын ля га чейин.

Баритон – эркектердин ырдоо үнү, бийиктиги бас менен тенордун ортосу. Диапазону: А₂ - А₄ (ля чоң октаванын – ля биринчи октаванын). Өткөөл нотасы: С₄ - Е₄ (до#, ре, ре#, ми биринчи октаванын). Түрлөрү: лирикалык, лирико-драматикалык, драматикалык жана бас-баритон.

Бас – эркектердин классикалык ырдоо үнүнүн түрлөрүнүн бири, ун диапазону эң төмөн. Үндүн тереңдиги жана толуктугу менен айырмаланат. Диапазону: Е₂ - F₂ ден (ми, фа чоң октаванын) жана Е₄ - G₄ чейин (ми, фа, фа#, соль биринчи октаванын). Өткөөл нотасы: А₃ - С#₄ (ля кичи октаванын – до диез биринчи октаванын). Үн борбору: С₃ - С₄ (до кичи октаванын – до биринчи октаванын), бирок, төмөн бастарда ылдый карай жылышы мүмкүн.

Вокализ – сөздөрдү колдонбогон ырдоо.

Тон – белгилүү бир бийиктиктин үнү, ызычуудан айырмаланып турган музыкалык үн.

Фальцет – абдан бийик эркектердин (же аялдардын) үнү, атайын аткаруучу техниканы талап кылат, ошондой эле мындай ырдоо манерасы.

Филировка – бир калыпта аккан, узак туруктуу үндү аныктоо. Үн күчүн сактоо менен аткарылат, *crescendo*, *diminuendo* же *crescendo* дон кийин *diminuendo* го өтүүдө.

Форманта – музыкалык үндөр спектриндеги күчөтүлгөн жарым-жартылай обондордун аянты. Тембрдин пайда болушун маанилүү факторлорунун бири.

Хоаналар – адамдардын мурундун ички тешиктери. Жаныбарлардын эволюциялык өнүүгү процессинде аларда туруктуу же мезгил-мезгили менен аба менен дем алууну пайда болушуна байланыштуу пайда болгон.

Кашык түрдүү кемирчектери – жупташтырган кекиртектин кемирчектери, үч бурчтуу пирамидага окшош.

Пайдаланылган адабияттар

1. Астафьев Б.В "Организация преподавания музыки и общеобразовательных школах (О хоровом искусстве) Л., 1980г
2. Баренбойм Л.А "О музыкальном воспитании в СССР" М., 1978г
3. Гребеников В.И., Абышев К., "Кыргыз башталгыч мектептеринин IV класстары үчүн музыка сабагын берүүнүн методикалык көрсөтмөлөрү. Ф., 1980-ж 52-6
4. Давыдова Е.В. "Методика преподавания сельфеджие" М., 1986г
5. Кабалевский Д.В "Воспитания ума и сердца" М., 1984